

Filaryzacja i defilaryzacja w Holandii – zarys problematyki

Wstęp

Spółczesność holenderska od XV w. cechowała się religijnym i kulturowym zróżnicowaniem. Było to związane z burzliwą historią Niderlandów, ukształtowaną w dużej mierze przez konflikty religijne, a także z wielowiekową pozycją Holandii jako jednego z głównych centrów europejskiego handlu. To na ziemi holenderskiej krzyżowały się najważniejsze szlaki handlowe dawnej Europy, spotykały się i zawierały porozumienia handlowe osoby reprezentujące różne kultury i wyznania.

Zasadnicze linie podziału socjopolitycznego miały charakter konfesyjny, a następnie ideologiczny. Żeby uchronić Holandię przed możliwymi w takich warunkach konfliktami społecznymi, paraliżem politycznym oraz upadkiem państwa, postanowiono zapewnić każdemu z przeciwnych segmentów społecznych niezbędną autonomię, perspektywę rozwoju oraz wpływ na dotyczące ich procesy decyzyjne. Zdecydowano się zinstytucjonalizować istniejące podziały. Takie rozwiązanie przybrało nazwę filaryzacji. W języku niderlandzkim znane jest jako *verzuiling*, a w angielskim jako *pillarization*.

Filaryzacja usankcjonowała na ponad 50 lat holenderskie życie polityczne, społeczne, ekonomiczne i kulturowe. Jej stopniowy rozkład nastąpił na przełomie lat 60 i 70. XX w., a proces ten przybrał nazwę defilaryzacji. W języku niderlandzkim: *ontzuiling* lub w angielskim: *depillarization*.

Celem niniejszego artykułu jest wyjaśnienie istoty, przyczyn powstania, zasad funkcjonowania systemu filaryzacji, a także zjawiska defilaryzacji oraz czynników, które legły u jej podstaw.

* Igor Dobrzeniecki – Asystent w Instytucie Kultur Śródziemnomorskich i Orientalnych PAN, doktorant na Wydziale Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych UW, e-mail: igor.dobrzeniecki@student.uw.edu.pl.

Istota filaryzacji

Filaryzacja oznaczała wertykalny podział społeczeństwa na podstawie segmentów powstałych na zasadach konfesyjnych i ideologicznych. Na holenderskie społeczeństwo składały się filary: katolicki, liberalny – zwany również ogólnym, protestancki oraz socjaldemokratyczny. Każdy z nich tworzył i posiadał szereg instytucji odpowiedzialnych za organizację wewnętrzną egzystencji filaru i należących do niego członków – od sfilaryzowanych partii politycznych, związków zawodowych, mediów, szkolnictwa podstawowego i wyższego, na placówkach służby zdrowia, instytucjach kultury i organizacjach charytatywnych skończywszy. Holenderski socjolog Jacob Pieter Kruijt pojmował filaryzację jako organizację społeczeństwa i wszelkich form życia w jego ramach w stosowne bloki, które powstały według odmiennych światopoglądów podzielanych przez osoby należące do danego filaru¹. Filary z kolei składały się na holenderskie społeczeństwo, które było rasowo i etnicznie homogeniczne². Obok filaryzacji formalnej istniała także mentalna, kształtowana w procesie socjalizacji³. Jej zasady według Kruijta to: formalny charakter, szerokie spektrum różnych instytucji życia społecznego istniejących we wszystkich jego formach, przenikanie przez wszystkie elementy życia jej członków, organizacja filarów i instytucji oparta na wyznawanym światopoglądzie, dyscyplina i wewnętrzna spójność osiągana przez integracyjne czynniki organizacyjne (kościół, partie polityczne, związki zawodowe, media)⁴. Organizacja życia każdego filaru musiała obejmować wszystkie klasy społeczne – nikt nie mógł być wykluczony⁵.

W filaryzacji szczególna rola przypadła elitom reprezentującym dany filar i jego interesy. System ten zakładał zminimalizowanie liczby kontaktów między członkami poszczególnych bloków, co było osiągnięte przez różnorodne instytucje, zakazy oraz geograficzne rozmieszczenie wyznawców katolicyzmu i protestantyzmu w przeciwnych częściach kraju. Kontakty między członkami odrębnych filarów odbywały się tylko przez elity, które były swoistym łącznikiem między nimi⁶. Tylko elity działały na arenie polityki krajowej, która była miejscem ich spotkań i kooperacji⁷.

¹ H. Post, *Pillarisation. An analysis of Dutch and Belgian Society*, Avebury, Hants 1989, s. 49.

² Ibidem.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem, s. 49–51.

⁶ H. van Mierlo, *Depillarisation and the Decline of Consociationalism in the Netherlands: 1970–1985*, „West European Politics”, No. 1/1986, s. 98.

⁷ Ibidem, s. 100.

Musiały one mieć zaufanie członków swoich filarów, ich mandat oraz możliwości manewru politycznego⁸. Ronald Kieve, badając problem filaryzacji, potwierdził istotną rolę elit w całym systemie. Uważał, że cały ciężar sprawowania władzy i reprezentacji leżał właśnie na ich barkach. Dominując w procesie decyzyjnym, poszukiwały one rozwiązań dla bieżących problemów przez kooperację z liderami innych filarów⁹. Pozycja oraz wpływ pozostałych uczestników systemu filarowego – mas – były marginalne, gdyż polegały tylko na udziale w wyborach i wyłanianiu swoich przedstawicieli¹⁰. Elity przez system filaryzacji pełniły kontrolę społeczną nad masami¹¹. Po pierwsze, dzięki zorganizowaniu społeczeństwa w konkretne, sztywne ramy religijno-ideologiczne, co przybrało formę filarów oraz wbudowanych w nie instytucji na każdym poziomie życia¹². Po drugie, dzięki skutecznemu zarządzaniu całym systemem przez określone zasady, które w toku analizy tego systemu zostały skonceptualizowane m.in. przez Arenda Lijpharta¹³.

Filaryzacja była także metodą zarządzania konfliktem w zróżnicowanym społeczeństwie holenderskim. Jej podstawą był pogląd, zgodnie z którym nie należało wykluczać z życia społeczno-politycznego osób wyznających odmienną religię czy światopogląd, a wręcz przeciwnie – włączyć je w system, jednak pod pewnymi warunkami¹⁴. Przybrało to postać usytuowania odmiennych segmentów społecznych w odpowiednich filarach. Była to próba ograniczenia lub pacyfikacji konfliktów, które mogłyby doprowadzić do szerokich kryzysów lub w ostateczności grozić rozpadem kraju. Przez filaryzację starano się – mimo istniejących różnic – zabezpieczyć rozwój państwa holenderskiego i jego przyszłość.

Zasady rządzące modelem filaryzacji

Jednym z najwybitniejszych badaczy filaryzacji jest holenderski politolog Arend Lijphart. Kompleksowo przeanalizował on funkcjonowanie filaryzacji, określając siedem zasad rządzących tym systemem. Lijphart nazwał je „zasadami gry”.

⁸ P. Hupe, *Beyond pillarization. The (post-) Welfare State in the Netherlands*, „European Journal of Political Research”, No. 4/1993, s. 369–370.

⁹ R. Kieve, *Pillars of Sand. A Marxist Critique of Consociational Democracy in the Netherlands*, „Comparative Politics”, No. 3/1981, s. 314–315.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ M. Wintle, *Pillarisation, consociation and pluralism in the Netherlands revisited: A European view*, „West European Politics”, No. 3/2000, s. 144–145.

¹² Ibidem, s. 145.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem, s. 144.

Zgodnie z zasadą traktowania polityki jak biznesu (*the business of politics*) spory doktrynalne nie powinny być przeszkodą w wypełnianiu obowiązków przez elity polityczne, nastawione na osiąganie coraz lepszych wyników¹⁵. Zasada ta przejawiała się w tworzeniu koalicji rządowych, często z ugrupowaniami reprezentującymi przeciwstawne ideologie lub wyznania. Funkcjonowała ona także po okresie dominacji filaryzacji, stając się jedną z charakterystycznych cech holenderskiej polityki.

Reguła porozumienia dla niezgody (*the agreement to disagree*) oznaczała pragmatyczną akceptację różnic ideologicznych oraz religijnych, które są podstawą niedającej się ukształtować rzeczywistości¹⁶. Jej działanie przejawiało się w tolerancji dla przekonań i wartości członków pozostałych filarów, gdzie nieporozumienia nie mogły być źródłem wzajemnej niechęci i pogardy¹⁷. Wymagała ona, aby przy wypracowaniu kompromisu brali udział przedstawiciele wszystkich filarów, a jeżeli nie był on możliwy do uzyskania ze względu na niedające się pogodzić różnice, wówczas nie podejmowano żadnych decyzji¹⁸.

Dyplomacja przez różnego rodzaju często nieformalne spotkania i szczyty (*summit diplomacy*) polegała na obowiązkowym wypracowaniu kompromisu w pilnych lub nagłych sprawach za pośrednictwem celowo zwoływanych szczytów na najwyższym szczeblu z udziałem elit z każdego filaru¹⁹. Decyzje podjęte na tego rodzaju nieformalnych spotkaniach miały moc wiążącą²⁰.

Proporcjonalność (*proportionality*) dotyczyła nie tylko systemu wyborczego, zgodnie z którym dochodziło do takiego rozdziału mandatów, aby stanowił odzwierciedlenie rozkładu preferencji wyborczych, uwzględniając ugrupowania mniejszości²¹. Odnosiła się także do sprawiedliwej alokacji i podziału środków publicznych zgodnie z wielkością danego filaru, przeznaczonych na sfinansowanie działalności wszelkich instytucji w jego ramach²². Oznaczała równy podział między wszystkimi filarami dostępu

¹⁵ M. Wintle, op.cit., s. 123.

¹⁶ A. Lijphart, *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*, University of California, Berkeley 1975, s. 124.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem, s. 125.

¹⁹ Ibidem, s. 126.

²⁰ Gdy w 1940 r. III Rzesza napadła na Holandię, a rząd i parlament nie mogły się zebrać w celu podjęcia stosownych decyzji, wówczas członkowie elit każdego z filarów spotkali się na nieformalnym spotkaniu w celu podjęcia stosownych postanowień, które miały moc wiążącą. Za: A. Lijphart, op.cit., s. 126.

²¹ *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1997, s. 31.

²² A. Lijphart, op.cit., s. 127–128.

i udziału w takich instytucjach życia społecznego, jak m.in.: edukacja wszystkich szczebli, media, służba zdrowia, związki zawodowe i inne.

Celem odpolitycznienia (*depoliticization*) była pacyfikacja potencjalnych konfliktów i podziałów w ramach sporów politycznych przy wypracowywaniu decyzji. Jej praktycznym zastosowaniem było umiejętne żonglowanie różnymi danymi lub przepisami prawnymi, wszystko w celu uniknięcia niepotrzebnych sporów, które mogłyby zagrozić wybuchem kryzysów politycznych i spowolnieniem rozwoju kraju²³.

Dyskrecja (*secrecy*), jak wskazał Lijphart, była jedną z najważniejszych zasad filaryzacji, ponieważ istotnie ułatwiała osiągnięcie wymaganego kompromisu. Aby do niego doszło, elity poszczególnych filarów musiały iść między sobą na stosowne ustępstwa, nawet w przypadku zagrożenia dla wyznawanych przez nie wartości²⁴. W konsekwencji musiały być zapewnione takie warunki negocjacji, żeby proces dochodzenia do kompromisu lub pewne jego elementy były osłonięte przed opinią publiczną²⁵. Wyniki negocjacji – często utajnionych – nie mogły być jawne, w szczególności gdyby były one sprzeczne z oczekiwaniami filaru.

Prawo rządu do rządzenia (*the government's right to govern*) oznacza, że gabinet jest zobowiązany do jak najpełniejszego wykonywania postawionego przed nim zadania, a mianowicie sprawnego zarządzania krajem. W Holandii większość rządów oparta była na szerokich koalicjach, często złożonych z przedstawicieli odległych ideologicznie partii. Tworzenie takiego organizmu oraz utrzymanie konsensusu przy istniejących różnicach niejednokrotnie okazywało się skomplikowane. Następstwem tego było podejście, zgodnie z którym partie polityczne wchodzące w skład rządu nie mogły zbyt często ingerować w jego pracę²⁶. Oczywiście decyzje i kierunek polityki rządu czy pojedynczych ministrów mogły być kwestionowane lub krytykowane, jednak, jak ujął to Lijphart, musiało być to robione w przyzwoity i powściągliwy sposób, a praca rządu nie mogła być zakłócana²⁷.

Przyczyny powstania filaryzacji

Na powstanie oraz ostateczne formalne usankcjonowanie modelu filaryzacji miały wpływ przyczyny o charakterze społecznym, politycznym oraz filozoficznym.

²³ Ibidem, s. 129.

²⁴ Ibidem, s. 131.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem, s. 134.

²⁷ Ibidem.

W grupie przyczyn społecznych można wskazać proces emancypacji holenderskich katolików. Długo traktowani jako element niepewny i rewizjonistyczny, postanowili wykorzystać implementowane w 1848 r. zmiany w konstytucji wprowadzające wolność wyznania. Zaczęli aktywnie działać w celu odcięcia się od stawianych wobec nich zarzutów, wykazując zawsze na pierwszym miejscu przywiązanie do Holandii oraz protestanckiej dynastii Oranje-Nassau²⁸. Ich metody charakteryzował brak dążenia do dominacji religijnej oraz jasno skonkretyzowany cel, jakim były pełna emancypacja we wszystkich wymiarach życia oraz utrzymanie tożsamości katolickiej w społeczeństwie pluralistycznym²⁹. Dlatego najpierw współpracowali z liberałami, a następnie, na skutek zapisów encykliki *Quanta Cura*³⁰, znaleźli wspólny język z kalwinami, z którymi mieli wspólnych wrogów oraz cele: zagwarantowanie pełnego finansowania szkół wyznaniowych, a w późniejszym czasie wprowadzenie powszechnego prawa wyborczego. Strategia katolików była bardzo owocna, ponieważ już w 1853 r. uchylono większość zakazów oraz przywrócono katolicką hierarchię kościelną w Holandii³¹. W późniejszym czasie partie protestanckie odeszły także w swoich programach od sprzeciwu wobec emancypacji katolików. Również wśród dominującej społeczności protestanckiej dochodziło do zmian, które dały podwaliny pod jej przyszły filar. W Holandii protestantyzm funkcjonował pod nazwą Holenderskiego Kościoła Reformowanego. Jeszcze w 1816 r. król Wilhelm I dokonał zjednoczenia funkcjonujących w obrębie tego kościoła różnych grup, tworząc kościół państwowy³². Na skutek narastającej wewnętrznej presji w proteście przeciw zwiększającej się zależności od monarchy, zbyt dużemu liberalizmowi, problemom majątkowym oraz odmienności w liturgii, od kościoła tego odeszli ortodoksyjni wyznawcy kalwinizmu, nazwani niedługo potem antyrewolucjonistami³³. Ich główni przeciwnicy i cele były identyczne, jak wśród katolików. W efekcie miano do czynienia z wewnętrznym zróżnicowaniem przyszłego filaru protestanckiego. Ostatnią przyczyną społeczną była rewolucja przemysłowa, która w Holandii rozpoczęła się dopiero w II połowie XIX w. Wprowadziła ona powszechne uprzemysłowienie, urbanizację, specjali-

²⁸ Ibidem, s. 81.

²⁹ M. Thung, G. Peelen, M. Kingmans, *Dutch pillarisation on the move? Political destabilisation and religious change*, „West European Politics”, No. 2/1982, s. 128.

³⁰ Wydana w 1864 r. przez papieża Piusa IX. Potępiała ona relatywizm, socjalizm, liberalizm i laicyzm.

³¹ M. Bogucka, J. Balicki, *Historia Holandii*, Ossolineum, Wrocław 1989, s. 321.

³² Ibidem, s. 316.

³³ Ibidem, s. 326.

zając w podziale pracy oraz stopniową demokratyzację³⁴. W jej wyniku na światło dzienne wyszły ukryte problemy holenderskiego społeczeństwa, takie jak: emancypacja mniejszości, kwestie finansowania szkolnictwa wyznaniowego, ograniczenie praw wyborczych, lekceważenie praw pracowniczych³⁵.

Następna grupa to polityczne przyczyny powstania filaryzacji. Wśród nich można wskazać formowanie się partii politycznych opartych na zasadach konfesyjnych i ideologicznych. W II połowie XIX w., gdy zaczynały tworzyć się podstawy filaryzacji, w wielu państwach europejskich dochodziło do uchwalenia pierwszych ustaw regulujących kwestie pracownicze i socjalne. Doszło do profesjonalizacji i sekularyzacji funkcji społecznych, dotychczas wypełnianych przez kościoły³⁶. W reakcji na ten proces holenderscy katolicy i protestanci zainicjowali konstruowanie sieci instytucji i organizacji, mających za podstawowe zadanie chronić swoich członków przed wspomnianym wyżej procesem sekularyzacji³⁷. W konsekwencji w 1878 r. powstała Partia Antyrewołucyjna – *Anti-Revolutionaire Partij* (ARP), a w 1897 r. Rzymskokatolicka Partia Państwowa – *Rooms Katholieke Staatspartij* (RKSP). Elity związane z holenderskim kościołem państwowym zdecydowały się na ten krok w 1908 r., zakładając Unię Historycznych Chrześcijan – *Christelijk Historische Unie* (CHU).

Środowiska liberalne i robotnicze nie były bierne wobec działania elit konfesyjnych. Dążenia do posiadania jednolitego, stabilnego stronnictwa oraz ograniczenie secesji wśród własnego środowiska i lepsza kontrola swojej działalności spowodowały w 1885 r. założenie Unii Liberalnej – *Liberale Unie* (LU). Z kolei na skutek przemian w światowym ruchu robotniczym oraz podziałów wśród ugrupowań lewicy holenderskiej wykryształizowała się w 1894 r. Socjaldemokratyczna Partia Robotnicza – *Social Demokratische Arbeiders Partij* (SDAP).

Wymienione partie stały się podstawami dla powstania poszczególnych filarów. Każda z nich, na skutek zmian oraz zachodzących procesów, przekształcała swoje nazwy i programy, co przedstawia poniższa tabela.

³⁴ P. Dekker, P. Ester, *Depillarization, Deconfessionalization and De-Ideologization: Empirical Trends in Dutch Society 1958–1992*, „Review of Religious Research”, No. 4/1996, s. 327.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem, s. 145.

³⁷ Ibidem.

Tabela 1. Zmiany w nazewnictwie sfilarzowanych partii politycznych na przestrzeni lat

Filary / Lata	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1980
Katolicki	RKSP			KVP			CDA		
Protestancki	ARP								
	CHU								
Liberalny	LU	LSP/VDB		PvdV	VVD				
Socjaldemokratyczny	SDAP			PvdA					

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://www.parlement.com/id/vh8ln-hhrpfxub/verzuiling/> (dostęp 25.02.2016).

Ostatnia grupa to przyczyny filozoficzne powstania modelu filaryzacji. Wśród wielu różnych podejść zwłaszcza dwa zasługują na przytoczenie. Pierwsze z nich to myśl holenderskiego filozofa Dirca Volchterszooona Coornherta. Twierdził on, że katolicy i protestanci zawarli podczas wojny z Hiszpanią tajny pakt w celu wzajemnej obrony przed tym wrogiem. Zakładano w nim, że dla zachowania jedności państwa holenderskiego najlepiej będzie, jeżeli wyznanie każdej jednostki pozostanie jej sprawą osobistą³⁸. Wobec istniejących podziałów niemożliwe było skupienie wszystkich ludzi wokół jednej religii, należało zatem zapewnić powszechną wolność wyznania w taki sposób, aby nie zagrażało to wolności pozostałych grup wyznaniowych i ich członków³⁹. Wspomnianym powyżej „sposobem” okazała się właśnie filaryzacja, w ramach której każda odmienna grupa wyznaniowa żyła i rozwijała się dla wspólnego dobra, jakim było państwo holenderskie.

Kolejną przyczyną filozoficzną filaryzacji była teoria suwerennych sfer autorstwa antyrewolucjonisty Abrahama Kuypera. Wywodząc swoją koncepcję głównie z krytyki oświecenia i indywidualizmu, twierdził on, że społeczeństwo zbudowane jest z różnych odmiennych sfer, które powstały samorzutnie z mocy Boga⁴⁰. Były one suwerenne, ponieważ każda pełniła ściśle określoną funkcję w ramach całego organizmu społecznego⁴¹. Teoria Kuypera odnosiła się do filaryzacji w ten sposób, że na całe społeczeństwo składały się w pewnym stopniu niezależne i autonomiczne sfery, a każda z nich powstała na zasadzie konfesyjnej lub ideologicznej. W ich ramach

³⁸ Ł. Zweifel, *Dynamika zmian społecznych w Holandii i ich odzwierciedlenie w systemie politycznym w XX i XXI wieku*, Edycja, Katowice 2013, s. 69.

³⁹ Ibidem, s. 70.

⁴⁰ M. Wichary, *„Cała rzeczywistość dla Chrystusa”. Abraham Kuyper jako przedstawiciel kalwinistycznej teologii politycznej*, Semper, Warszawa 2014, s. 141.

⁴¹ Ibidem.

funkcjonowały rozmaite instytucje polityczne, społeczne, ekonomicznie i kulturalne.

Równolegle z procesem powstawania partii politycznych doszło do wykryształizowania się sfilaryzowanych związków zawodowych. Od lat 80. XIX w. do 1917 r. trwała, często bardzo gorąca, walka polityczna między stronnictwami w zakresie dwóch problemów: finansowania ze środków publicznych szkolnictwa wyznaniowego oraz wprowadzenia powszechnego prawa wyborczego. Obydwa miały charakter ewolucyjny. Konflikt między poszczególnymi segmentami narastał. W 1913 r. napięcie osiągnęło swoje apogeum, tym bardziej że pojawiła się realna groźba wciągnięcia Holandii w I wojnę światową. Stabilność państwa została zagrożona. Wówczas rząd zdecydował się powołać specjalne gremia złożone z przedstawicieli elit każdego segmentu w celu opracowania sposobu wyjścia z impasu. W listopadzie 1913 r. powstały komisje ds. rozwiązania kwestii szkolnictwa oraz powszechności prawa wyborczego⁴². Prace zakończyły się w 1917 r. uchwaleniem tzw. Aktu Pacyfikacji, przez który ostatecznie został prawnie usankcjonowany model filaryzacji w Holandii. Wprowadził on powszechne prawo wyborcze dla mężczyzn powyżej 23. roku życia, a wszystkim szkołom (świeckim i wyznaniowym) zapewnił finansowanie ze środków publicznych zgodnie z zasadą proporcjonalności⁴³. Odrzucił on większościowy system wyborczy na rzecz wyborów proporcjonalnych⁴⁴.

Defilaryzacja

Po ponad 50 latach dominacji filaryzacji doszło do jej stopniowej erozji. Miał na to wpływ szereg przyczyn zewnętrznych oraz wewnętrznych, które zostaną poruszone w następnym podpunkcie. Doprowadziły one do powstania procesu defilaryzacji, który rozpoczął się na przełomie lat 60. i 70. XX w.

Arend Lijphart pojmował defilaryzację jako proces, w ramach którego doszło do stopniowej sekularyzacji, co skutkowało zatarciem dotychczasowego znaczenia religii i ideologii w życiu obywateli oraz państwa⁴⁵. Uważał, że została naruszona komunikacja społeczna w ramach każdego z filarów i ostatecznie doszło do zerwania lub rozluźnienia powiązań mię-

⁴² A. Lijphart, op.cit., s. 110.

⁴³ Ł. Zweifel, op.cit., s. 77.

⁴⁴ A. Głowacki, *System konstytucyjny Holandii*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2003, s. 13.

⁴⁵ A. Lijphart, *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*, Becht, Haarlem 1990, s. 204.

dzy nimi⁴⁶. Coraz częściej były nawiązywane relacje między członkami poszczególnych filarów, które definitywnie uległy etapowej dezintegracji⁴⁷. Z kolei H.P.M. Adriaansens oraz A.C. Zijderveld opisali defilaryzację jako znaczne osłabienie lub zanik relacji i przestrzeni, w ramach której elity i sfilaryzowane instytucje stymulujące życie filaru utraciły związek ze swoim zapleczem społecznym, jakim były masy – członkowie filarów⁴⁸. Ludzie przestali tak silnie jak niegdyś identyfikować się z tradycyjnymi elitami, które ich reprezentowały. Pod terminem defilaryzacji kryje się także zniknięcie możliwości oddziaływania na masy oraz kształtowania ich poglądów przez elity i instytucje filarów, a w konsekwencji osłabienie kontroli elit nad członkami filarów⁴⁹. W dalszym etapie zjawisko to pociągnęło za sobą następujące zmiany: wygasł sens istnienia całego systemu filarów, obniżył się poziom uczestnictwa w sfilaryzowanych organizacjach oraz spadło poparcie dla nich, zdezaktualizowała się identyfikacja z religią lub ideologią danego filaru oraz spójność w jego obrębie⁵⁰.

Defilaryzacja miała miejsce we wszystkich obszarach życia państwa. W jej pierwszym wymiarze doszło do znacznego osłabienia istniejących podziałów politycznych. W wyniku zmian społecznych, które zaszły w większości państw świata zachodniego na przełomie lat 60. i 70. XX w., straciły na znaczeniu dominujące podziały konfesyjne i ideologiczne na rzecz socjoekonomicznych⁵¹. Dotychczas przebiegały one wewnątrz filarów, mając drugorzędne znaczenie, gdyż wyborcy – mimo swojej pozycji ekonomicznej – gremialnie głosowali na partie reprezentujące filar, do którego należeli. W wyniku defilaryzacji sytuacja się odwróciła. Na skutek wymienionych zmian, pojawienia się nowych problemów, spadku znaczenia religii i wyłonienia się nowych postmaterialnych wartości wyborcy zaczęli odwracać się od swoich dotychczasowych, sfilaryzowanych ugrupowań. Do głosu doszła kontestująca system młodzież oraz powstająca nowa klasa średnia. Zwracano się głównie w stronę nowo powstałych partii politycznych, które w swoich programach mówiły o wspomnianych zagadnieniach. W wielu przypadkach była to również forma protestu przeciw systemowi filarów. Holenderska scena polityczna, na której dominowały głównie cztery wielkie partie reprezentujące każdy filar, uległa rozdrobnieniu.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ P. Hupe, op.cit., s. 376.

⁴⁹ P. Dekker, P. Ester, op.cit., s. 331.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ *West European Politics in the Age of Globalization*, red. H. Kriesi, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 238.

W ramach procesu defilaryzacji pojawiły się dwa nowe zjawiska, które istotnie przyczyniły się do zmian w partiach wywodzących się z systemu filarów. Pierwszym było pojawienie się nowego typu obywatela, zwanego „obywatelem kalkulującym”⁵². Nie czuł już on więzi ze swoim filarem, nie interesowały go też debaty natury religijno-ideologicznej. Korzystając z dobrodziejstw „państwa dobrobytu”, po pierwsze uznawał je za wystarczający dowód poszanowania i realizacji swoich praw, a po drugie – zmuszały one jednostkę do przestrzegania prawa państwowego⁵³. Jego rola w życiu politycznym ograniczała się tylko do udziału w wyborach. Aktywizował się w życiu publicznym dopiero wtedy, gdy jego prawa ekonomiczne i socjalne były zagrożone⁵⁴. Drugim zjawiskiem było pojawienie się nowego typu wyborcy, zwanego wyborcą racjonalnym⁵⁵. Jego głos oddany na konkretne ugrupowanie podczas wyborów przypominał rachunek zysków i strat, a nie podporządkowanie oparte na prymacie religii bądź ideologii⁵⁶. Zjawisko to działało w drugą stronę. Partie zaczęły tak formułować swoje programy, aby te maksymalnie spełniały oczekiwania wyborców⁵⁷.

W obliczu powyższych zmian i znaczącego spadku liczby wyborców partie wywodzące się z systemu filarów uaktywniły się. Najbardziej przekształcenia odczuły partie konfesyjne: katolicka – KVP oraz protestanckie – ARP i CHU. Aby w ostateczności nie odejść w polityczny niebyt, połączyły się w jeden organizm partyjny, który nabrał charakteru chrześcijańsko-demokratycznego. Postanowiono robić to ewolucyjnie. Na początku, podczas wyborów z 1977 r., utworzono wspólną listę wyborczą. Odniosła ona olbrzymi sukces, w związku z tym w kolejnych wyborach w 1981 r. postanowiono wystartować jako jedna partia polityczna pod nazwą Apelu Chrześcijańsko-Demokratycznego – *Christen Democratisch Appèl* (CDA). W wyborach w 1981 r. zwyciężyła ona ponownie, zajmując pierwsze miejsce. Proporcje w składzie CDA były następujące: 50% byłej KVP, 32% byłej ARP oraz 15% byłej CHU⁵⁸. CDA istnieje do dnia dzisiejszego. Socjaldemokratyczną PvdA oraz liberalną VVD również dotknęły przekształcenia. Ugrupowania te, widząc zachodzące zmiany, postanowiły przyjąć model partii wyborczej, znanej także pod pojęciem partii typu *catch-all*. Wedle tego terminu, partie polityczne zmieniły swoje oblicze oraz

⁵² P. Hupe, op.cit., s. 377.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ H. van Mierlo, op.cit., s. 108.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ A. Głowacki, op.cit., s. 50.

programy, aby stać się bardziej otwartymi i rywalizacyjnymi oraz w pełni odpowiadać na potrzeby wyborców⁵⁹. Wszystko po to, by wygrać wybory i zdobyć lub utrzymać władzę⁶⁰. W konsekwencji ich programy kierowane były do szerszego kręgu wyborców, zwłaszcza do nowo powstałej klasy średniej⁶¹. Istotnie spadło znaczenie funkcji ekspresywnej takiej partii: partie ideologiczne i konfesyjne odrzuciły strategię kolektywistycznej polaryzacji ideologicznej na rzecz strategii bardziej ofensywnych, dzięki którym możliwe byłoby przyciągnięcie większej liczby wyborców⁶².

Defilaryzacja wprowadziła zmiany w holenderskim życiu związkowym. W jej wyniku oraz na skutek zniesienia w latach 60. XX w. przez hierarchię katolicką w Holandii zakazu udziału katolików w związkach zawodowych innych niż katolickie udało się ponownie nawiązać dialog między organizacjami. W 1975 r. stworzona została pierwsza ogólna centrala związkowa: Centralna Federacja Holenderskiego Ruchu Związkowego – *Federatie Nederlandse Vakbeweging* (FNV)⁶³. Dopiero w 1990 r. rozpoczęła działalność kolejna generalna organizacja związkowa: Powszechna Konfederacja Związkowa – *Algemene Vakcentrale* (AVC)⁶⁴. W wyniku defilaryzacji udało się tylko częściowo zjednoczyć ruch pracowniczy. Jedynym związkiem zawodowym o konfesyjnym charakterze, który nie przeszedł procesu konsolidacji z FNV, był protestancki CNV.

Defilaryzacja objęła swym zasięgiem także sferę stosunków kulturowych. Było to najbardziej zauważalne w dziedzinie sfilaryzowanych wcześniej mediów. Prasa oraz organizacje radiowo-telewizyjne zachowały swoje dawne nazwy, a w niektórych przypadkach również swe polityczne oblicze. Pod wpływem nowych trendów kulturowych, obywateli i rosnącej konkurencji ze strony nadawców oraz wydawnictw komercyjnych musiały przejść proces modernizacji. Media skierowały się w stronę masowego odbiorcy, związanego luźno bądź niezwiązanego wcale z danym filarem.

Przyczyny defilaryzacji

Pierwszą z nich był działający na początku lat 50. XX w. ruch *doorbraak*. Słowo to w języku niderlandzkim oznacza „przełom” lub „wyłom”. Idea ruchu narodziła się w czasie II wojny światowej, podczas internowa-

⁵⁹ *Demokracje zachodnioeuropejskie...*, op.cit., s. 88.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Ibidem, s. 89.

⁶³ J. Sprenger, J. van Dijk, M. Hutsebaut, *Związki Zawodowe w Europie. Holandia*, Fundacja Gospodarcza NSZZ „Solidarność”, Gdańsk 1998, s. 17–18.

⁶⁴ Ibidem, s. 19.

nia elit filarów. Celem jego działalności było zniesienie filaryzacji, a na jej miejsce powołanie nowoczesnego modelu dwóch lub trzech wielkich bloków politycznych, które mogłyby połączyć i reprezentować wszystkie segmenty społeczne, mniej więcej na wzór amerykański⁶⁵. Ruch *doorbraak* składał się z elit filaru socjaldemokratycznego oraz w mniejszym stopniu z postępowych kół filarów liberalnego, katolickiego i protestanckiego. Ostatecznie idea *doorbraak* poniosła klęskę na skutek zdecydowanego oporu ze strony filarów konfesyjnych, konsolidacji większości elit liberalnych w nowe ugrupowanie oraz utrwalenia filaryzacji w świadomości Holendrów. Jedynym efektem *doorbraak* było powstanie nowej podstawy filaru socjaldemokratycznego: Partii Pracy – *Partij van de Arbeid* (PvdA)⁶⁶.

Do defilaryzacji istotnie przyczyniły się procesy modernizacji i sekularyzacji, które zaszły na przełomie lat 60. i 70. XX w. w społeczeństwach zachodnich. Ten czas był dla nich okresem *prosperity*. Powojenna odbudowa wpłynęła na dynamiczny rozwój w niemalże wszystkich dziedzinach życia człowieka. Ogólny dobrobyt obywateli diametralnie wzrósł. Modernizacja udowodniła ludziom, że nie są już tak bardzo zależni od sił nadprzyrodzonych, jak im się wcześniej wydawało⁶⁷. Wartości, którym hołowali, stały się obce, a dotychczas niemożliwe do pokonania problemy okazały się możliwe do opanowania⁶⁸. W konsekwencji doszło do znacznego spadku wiary w wartości i elementy transcendentne⁶⁹. Modernizacja wpłynęła na kolejny proces, jakim była sekularyzacja. W jej wyniku doszło do konfrontacji postępu i nauki z religią, co spowodowało znaczną utratę wiary wśród członków społeczeństwa, odrzucenie prymatu religii i przyjęcie nowych systemów wartości opartych na kategoriach innych niż religijne, najczęściej postmaterialnych⁷⁰. Zanikło identyfikowanie się ludzi z daną religią, spadł odsetek osób wierzących, podziały religijne osłabły, a partie konfesyjne zaczęły stopniowo tracić wyborców.

W konsekwencji holenderska nowa klasa średnia oraz ówczesna młodzież zażądały zniesienia starych, konserwatywnych norm, czego ucieleśnieniem była właśnie filaryzacja. Pojawiły się nowe, kontestujące rzeczywistość ruchy społeczne oraz pozafilarytowe partie polityczne, których program stał w kontrze do filaryzacji, odpowiadając potrzebom i żądaniom wyżej wspomnianych grup. Część z nich odniosła polityczny sukces i są

⁶⁵ Ł. Zweifel, op.cit., s. 88.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ P. Norris, R. Inghart, *Sacrum i profanum. Religia i polityka w świecie*, Zakład Wydawniczy „NOMOS”, Kraków 2006, s. 55.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ P. Norris, R. Inghart, op.cit., s. 33.

obecne na scenie partyjnej do dzisiaj: Demokraci 66 – *Democraten 66* (D66) oraz Partia Pacyfistyczno-Socjalistyczna – *Pacifistisch Socialistische Partij* (PSP), obecnie znana jako Zielona Lewica – *GroenLinks* (GL).

Na defilaryzację wpłynęła też masowa imigracja zarobkowa, w wyniku której holenderskie społeczeństwo stało się bardziej różnorodne. Pojawiła się zauważalna grupa osób, która nie czuła przynależności i nie mogła zostać przyporządkowana do określonego filaru. Osłabiło to podział konfesyjno-ideologiczny na rzecz socjoekonomicznego.

Na defilaryzację rzutowało szeroko wprowadzane ustawodawstwo socjalne, które w Holandii przybrało formę tzw. *verzorgingsstaat*, czyli państwa opiekuńczego. Popularny wówczas indywidualizm wpłynął na osłabienie lub zanik związków jednostki z Kościołem oraz instytucjami filarów, a także pozbawił je kontroli⁷¹. Zastąpiło je państwo, które przez swoją funkcję socjalną miało związać obywatela ze sobą oraz zastąpić poprzednie relacje⁷². *Verzorgingsstaat* oznaczało wzrost standardu życia obywateli, przez co stali się oni mniej zależni od swoich filarów i ich instytucji, które stopniowo straciły znaczenie oraz możliwość kontroli swoich członków⁷³. W konsekwencji system filarów osłabł, a jego dalsze trwanie straciło sens.

Na defilaryzację oddziaływała integracja międzynarodowa, w której Holandia brała aktywny udział. Była ona członkiem-założycielem Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego w 1949 r. oraz w 1951 r. Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali, późniejszej Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej. Zmniejszanie się roli granic oraz ściślejsza integracja między państwami o odmiennych religiach, kulturach, tradycji i historii, a także korzyści z niej wynikające mogły uzmysłwić Holendrom, że wzajemna współpraca – mimo różnic – może być pożyteczna.

Ostatnia przyczyna to efekty Soboru Watykańskiego II, którego decyzje znacznie osłabiły filar katolicki, co pociągnęło za sobą rozluźnienie całego systemu filaryzacji. Sam Sobór związany był z ideą *aggiornamento*, czyli otwarcia i uwspółcześnienia Kościoła, co zaowocowało zmianami zwłaszcza w kategoriach przywrócenia podmiotowości wiernych, ekumenizmu, skupienia się Kościoła na jego sprawach zamiast aktywnego uczestnictwa w sprawach państwowych⁷⁴. Zaczęto otwierać się na inne filary wyznaniowe, coraz częściej dochodziło do ożywionej współpracy między nimi. Przez efekty Soboru udało się przygotować podstawy pod późniejszą bar-

⁷¹ P. Hupe, op.cit., s. 376.

⁷² Ibidem.

⁷³ Ibidem, s. 376–377.

⁷⁴ K. Wenzel, *Mała historia Soboru Watykańskiego II*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2007, s. 97, 180–183.

dzo owocną ekumeniczną współpracę katolików i protestantów, również w polityce.

Zakończenie

Filaryzacja przez pół wieku sankcjonowała życie społeczne Holandii oraz na nie oddziaływała. Była ona rozwiązaniem, dzięki któremu udało się skutecznie zmniejszyć napięcia społeczne między przeciwnymi segmentami religijno-ideologicznymi. Kraj ten w wyniku filaryzacji mógł spokojnie się rozwijać i powiększać dobrobyt swoich obywateli. Dzięki filaryzacji doszło do emancypacji mniejszości. Model ten zapewnił sprawną organizację polityczną państwa mimo zróżnicowanego i podzielonego społeczeństwa. Filaryzacja udowodniła, że możliwa jest długa i owocna współpraca między przeciwstawnymi grupami społecznymi, dlatego może być to przykład dla innych państw borykających się z tego typu problemami.

Mimo procesu defilaryzacji w dalszym ciągu funkcjonuje część powstałych w tamtym czasie instytucji życia politycznego, ekonomicznego, społecznego, naukowego oraz kulturalnego. Podziały, na których opierała się filaryzacja, nie zanikły całkowicie, zmalało tylko ich znaczenie.

Krytyka filaryzacji może dotyczyć życia politycznego. W jej czasach holenderska scena partyjna została zdominowana przez pięć wielkich partii politycznych, które z reguły miały jako jedyne możliwość kształtowania polityki państwa. Podporządkowanie życia politycznego sfilaryzowanym ugrupowaniom skutkowało przez wiele lat brakiem wyłonienia się skutecznych partii alternatywnych. Jeżeli takie się pojawiały, były one zbyt słabe, aby stanąć do walki wyborczej z mającymi stałą bazę poparcia, ugruntowanymi partiami sfilaryzowanymi. W połączeniu z gremialnym głosowaniem członków filarów spowodowało to realny brak możliwości wyboru innych opcji politycznych. Kolejny element krytyczny wobec filaryzacji dotyczył związków zawodowych. Deficyt jednej powszechnej organizacji związkowej uniemożliwiał skoordynowaną walkę i reprezentowanie pracowników wyzyskiwanych przez pracodawców. W konsekwencji holenderskie życie związkowe było bardzo osłabione. Krytyka filaryzacji dotykała codziennych, bardzo osobliwych nakazów i zakazów, które skutecznie utrudniały w wielu przypadkach codzienne życie Holendrów.

Bibliografia

- Bogucka M., Balicki J., *Historia Holandii*, Ossolineum, Wrocław 1989.
- Dekker P., Ester P., *Depillarization, Deconfessionalization and De-Ideologization: Empirical Trends in Dutch Society 1958–1992*, „Review of Religious Research”, nr 4/1996.
- Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, red. Antoszewski A., Herbut R., Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1997.
- Głowacki A., *System konstytucyjny Holandii*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2003.
- Hupe P., *Beyond pillarization. The (post-)welfare state in the Netherlands*, „European Journal of Political Research”, nr 4/1993.
- Kieve R., *Pillars of Sand. A Marxist Critique of Consociational Democracy in the Netherlands*, „Comparative Politics” 3/1981.
- Kriesi H. (red.), *West European Politics in the Age of Globalization*, Cambridge University Press, Cambridge 2008.
- Lijphart A., *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*, University of California, Berkeley 1975.
- Lijphart A., *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*, Becht, Haarlem 1990.
- Norris P., Ingelhart R., *Sacrum i profanum. Religia i polityka w świecie*, Zakład Wydawniczy „NOMOS”, Kraków 2006.
- Post H., *Pillarisation. An analysis of Dutch and Belgian Society*, Avebury, Hants 1989.
- Sprenger J., van Dijk J., Hutsebaut M., *Związki Zawodowe w Europie. Holandia*, Fundacja Gospodarcza NSZZ „Solidarność”, Gdańsk 1998.
- Thung M., Peelen G., Kingmans M., *Dutch pillarisation on the move? Political destabilisation and religious change*, „West European Politics”, nr 2/1982.
- van Mierlo H., *Depillarisation and the Decline of Consociationalism in the Netherlands: 1970–1985*, „West European Politics”, nr 1/1986.
- Verzuiling*, Parlement & Politiek, <http://www.parlement.com/id/vh8lnhrpf-xub/verzuiling/> (dostęp 25.02.2016).
- Wenzel K., *Mała historia Soboru Watykańskiego II*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2007.
- Wichary M., „Cała rzeczywistość dla Chrystusa”. *Abraham Kuyper jako przedstawiciel kalwinistycznej teologii politycznej*, Semper, Warszawa 2014.
- Wintle M., *Pillarisation, consociation and pluralism in the Netherlands revisited: A European view*, „West European Politics”, nr 3/2000.
- Zweiffel Ł., *Dynamika zmian społecznych w Holandii i ich odzwierciedlenie w systemie politycznym w XX i XXI wieku*, Edycja, Katowice 2013.

Słowa kluczowe: filaryzacja, defilaryzacja, Niderlandy, konsocjonalizm

Key words: Pillarization, Depillarization, the Netherlands, Consociationalism

Pillarization and Depillarization in the Netherlands – An Outline of the Issues

Abstract

Pillarization meant the vertical division of society into four confessional and ideological blocs. It functioned from 1917 till the turn of 60's and 70's. Due to it, the accommodation of the differences between all segments of society took place, in the sequel it succeeded in prevention of possible state's conflicts. Its development and stability were sheltered. The collapse of this model took place through the processes of modernization and secularization, and some external factors. It was called depillarization. This process was the beginning of gradual decomposition of the pillars.